

Warszawa, 14.04.2023 r.

Autor: mgr lic. Sebastian Derda

Promotor: ks. dr hab. Stanisław Skobel, prof. UKSW

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Leszka Kołakowskiego droga do „rzeczywistości Boga”. Studium teologicznomoralne.

Leszek Kołakowski (1927-2009) – historyk idei i filozof, eseista, a także publicysta, pisarz i tłumacz. Człowiek o wielkim autorytecie moralnym i renesansowej erudycji. Różnorodność jego zainteresowań intelektualnych oraz głębia jego analizy sprawiają, że jego dorobek to także zwierciadło niemal całych dziejów myśli zachodniej w XX wieku. Pozytywizm, marksizm, psychoanaliza, fenomenologia, chrześcijaństwo – Kołakowski był prawie wszędzie, zawsze wyposażony w najbardziej wyrafinowany i wymagający umysł, zawsze na najwyższym poziomie intelektualnej uczciwości.

Kołakowski nie stworzył wprawdzie wielkiego systemu filozoficznego, ani nie wykształcił uczniów, którzy rozwijałyby różne wątki jego myśli. Mimo to, niezmiennie budzi zainteresowanie i trudno wyobrazić sobie rzeczową debatę na temat religii, bez odwoływania się do jego poglądów; jego poszukiwania dotyczyły samych fundamentów myślenia filozoficznego i humanistycznego. Dzięki niemu, ktoś kto porusza się w obszarze kultury świeckiej, może odnaleźć humanistyczne wartości religii.

Głównym celem niniejszej dysertacji była próba odpowiedzi na problem: w jaki sposób (u)kształtowała się dojrzała myśl religijna (koncepcja Boga) polskiego myśliciela, w ujęciu filozoficzno-teologicznym.

W pracy została zastosowana metoda dwustopniowa. W pierwszym etapie zebrano i poddano szczegółowej analizie publikacje Leszka Kołakowskiego pod kątem podejmowanych przez niego zagadnień w obszarze filozofii religii. Badania materiału zostały poszerzone o literaturę pomocniczą, ze szczególnym akcentem na warstwę teologiczną omawianego zagadnienia. Na podstawie zgromadzonej literatury ustalono strukturę pracy. W drugim etapie została dokonana próba syntezy przeprowadzonych analiz pod kątem tematu pracy. W ekspozycji materiału została zastosowana metoda syntetyczno-krytyczna, wzbogacona o elementy metody porównawczej i historycznej. W ten sposób dokonano całościowego ukazania drogi w odkrywaniu „rzeczywistości” Boga w ujęciu Leszka Kołakowskiego.

Strukturę niniejszej rozprawy wyznaczyła tematyka poruszanych zagadnień, ujęta w trzech rozdziałach. Pierwszy rozdział ukazuje sylwetkę samego filozofa, w kontekście jego poszukiwań Boga. W tym celu została wyszczególniona biografia na tle epoki, w jakiej przyszło żyć Kołakowskiemu (1.1), by następnie przejść do transformacji jego poglądów etycznych, w ujęciu chronologicznym (1.2). Ostatni paragraf w rozdziale pierwszym jest próbą ukazania zainteresowań filozofa religią, zwłaszcza w obszarze mitu (1.3).

Leszek Kołakowski jest filozofem, który w swoim dorobku wiele miejsca poświęcił religii. W początkach swojej myśli filozoficznej był przeciwnikiem religii w każdej jej formie, uważając ją za „urojenia” i „zamęt irracjonalny”. W latach 1955-1965 zaczyna bliżej interesować się religią, co przyniosło esej „Jezus Chrystus – prorok i reformator”. Przyznał w nim stałe miejsce religii w kulturze europejskiej. Z kolei jego *Obecność mitu* jest swoistym przyznaniem *sacrum* i *profanum* równoważnych miejsc w kulturze, przy jednoczesnym zaznaczeniu ich odrębności. Najnowsze jego pisma wskazują na religię jako fundamentalny składnik kultury i element niezbędny ludzkiej egzystencji.

W drugim rozdziale szczegółowo zostały zaprezentowane zmagania człowieka ze złem. Punktem wyjścia dla rozważań jest dziedzictwo oświecenia (2.1), w myśl którego człowiek miał decydować, czym jest dobro, a czym zło. W kolejnym paragrafie (2.2) zostało ukazane metafizyczne podejście do zagadnienia zła, a w szczególności idee gnostyckie oraz mit grzechu pierworodnego. Niezwykle istotny dla tematu jest problem relacji wolności i zła, co jest ukazane w kontekście realności i nieusuwalności zła (2.3). Osobne miejsce zostało poświęcone ukazaniu zła jako niebytu (2.4), a także problematyce zła w przestrzeni kulturowo-politycznej oraz związanymi z tym zagrożeniami (2.5). W ostatniej części tego rozdziału została przedstawiona kwestia przenikania się porządku duchowego i widzialnego, ze szczególnym akcentem na doświadczenie winy, jako przejaw rozpoznawania zła w sobie oraz postrzegania kultury jako zbioru tabu (2.6).

Próba odpowiedzi na pytanie o to, kto może rozstrzygać, co jest dobre, a co złe – nasuwa bezsporną replikę, że sami nie możemy o tym decydować, z uwagi na uwarunkowanie przejściowym kontekstem. Dlatego też problem etyczny pociąga za sobą rozwiązanie epistemologiczne: ludzie mogą odróżnić dobro od zła niejako z zewnątrz, z pozaludzkiego źródła. Wniosek ten znajduje również oparcie o twierdzenie ontologiczne: nieprzygodne źródło wiedzy etycznej z konieczności powinno istnieć w sposób bezwarunkowy. Tylko taki byt może zapewnić niezachwianą moralność, a taki właśnie jest Absolut, jako byt pozaczasowy, jednoczący wszystkie pozostałe byty i ich uczynki. Przełomowym zwrotem w myśleniu Kołakowskiego na przestrzeni lat było zaakceptowanie idei, że w praktyce taki Absolut musi mieć charakter religijny.

Rozdział trzeci doprowadza stopniowo do odkrycia „rzeczywistości” Boga w myśli badanego autora. Początku tej dojrzałej drogi można upatrywać w rozważaniach nad prawdą absolutną (3.1). Kolejną odsłoną jest szeroko rozumiana religijność bezwyznaniowa (3.2, 3.3); w tym kontekście zostają ukazane: chrześcijaństwo mistyczne, relacja czasu i wieczności oraz egzystencjalna interpretacja chrześcijaństwa. W następnym paragrafie (3.4) zostało zaprezentowane ujęcie Boga jako Absolutu, a w tym: dowody na Jego istnienie, próby określenia natury oraz relacji z czasem. Bardzo istotny i bliski zainteresowaniom Kołakowskiego temat, dotyczący konfrontacji między łaską Bożą a wolną wolą człowieka (spór jansenistów z jezuitami), pojawił się w paragrafie poświęconym koncepcji Boga w myśli Pascala (3.5). Paragraf zatytułowany „Między mitem a szyfrem” (3.6) to obszerna relacja na temat symbolu w znaczeniu religijnym, w ujęciu Karla Jaspersa, a także relacji między wiarą filozoficzną i wiarą religijną. Osobnym zagadnieniem jest równie ważna debata o demitologizacji między Jaspersem a Bultmannem, dotycząca istoty kerygmatu Pisma Świętego, czyli Objawienia. W następnej części rozdziału trzeciego ukazana jest metaforyczna alternatywa Jerozolimy i Aten (3.7), która ma pomóc w zrozumieniu rozkładu stanowisk w

kwestii poznania religijnego. W istocie dotyczy ona poszukiwań Boga w prostocie serca, gdzie wiara jest darem łaski (Tertulian), bądź w obrębie poznania rozumowego (św. Anzelm).

W dojrzałej filozofii Kołakowskiego idea Boga przybliża się do neoplatońskiej koncepcji Jednego (3.8), z jedną różnicą: Jedno Plotyna jest doskonale niewzruszone i niezmiennie, tymczasem Absolut w ujęciu polskiego filozofa aktywnie ingeruje w ludzką historię. Ostatni paragraf pracy (3.9) doprowadza do zagadnień związanych z wizją chrześcijańską, a więc koncepcją Absolutu jako Osoba, Bóg wcielony. W tym celu szczególnie została ukazana postać Jezusa z Nazaretu, a zwłaszcza: Jego świadomość eschatologiczna, boska tożsamość (Chrystus wiary, Jezus historii), uniwersalność orędzia. Zakończenie pracy przynosi odpowiedzi na poszukiwanie nieomylnych źródeł moralności, odkrywa ideę winy, a także potrzebę uczestnictwa w porządku *sacrum* (religia jako mit) oraz potrzebę poszukiwania Prawdy i jej źródeł. Bóg Kołakowskiego nie jest Bogiem chrześcijaństwa ani żadnej innej religii objawionej; jest w pierwszej kolejności źródłem moralności, a dopiero później wszelkiego bytu.

Bazę źródłową niniejszej rozprawy doktorskiej stanowił niezwykle bogaty dorobek Leszka Kołakowskiego, dotyczący podejmowanego zagadnienia (czy to wprost, czy pośrednio). Najbardziej wartościowe z punktu widzenia usystematyzowania spojrzenia na kwestię Boga wydają się jego monografie i eseje, a także wybrane zbiory tekstów. Wspomniane monografie zostały dopełnione szeregiem publikacji autora.

Reasumując, historia myśli Leszka Kołakowskiego to nieustanne krążenie wokół pytania w filozofii, które w naszej kulturze najlepiej ujęli autorzy Księgi Rodzaju, a które to Bóg stawia człowiekowi tuż po tym, jak ten po raz pierwszy poznał różnicę między dobrem a złem i wziął pełną odpowiedzialność moralną za świat: „Gdzie jesteś?” (Rdz 3, 9).

Słowa kluczowe: Kołakowski, marksizm, Absolut, kultura, mit, tabu, mistyka, zło, grzech pierwotny

Warsaw, April 14, 2023

Author: mgr lic. Sebastian Derda

Promoter: Fr. dr hab. Stanisław Skobel, prof. UKSW

SUMMARY OF THE DOCTORAL THESIS

Leszek Kołakowski, the way to the "reality of God". Theological and moral study.

Leszek Kołakowski (1927-2009) – historian of ideas and philosopher, essayist, as well as publicist, writer and translator. A man of great moral authority and Renaissance erudition. The variety of his intellectual interests and the depth of his analysis make his output a mirror of almost the entire history of Western thought in the 20th century. Positivism, Marxism, psychoanalysis, phenomenology, Christianity - Kołakowski was almost everywhere, always equipped with the most refined and demanding mind, always at the highest level of intellectual honesty.

Although Kołakowski did not create a great philosophical system, nor did he educate students who would develop various strands of his thought. Nevertheless, he invariably arouses interest, and it is difficult to imagine a substantive debate on religion without referring to his views; his search touched the very foundations of philosophical and humanistic thinking. Thanks to it, someone who moves in the area of secular culture can find the humanistic values of religion.

The main purpose of this dissertation was to try to answer the problem: how the mature religious thought (concept of God) of the Polish thinker was shaped in a philosophical and theological sense.

A two-stage method was used in the work. In the first stage, Leszek Kołakowski's publications were collected and analyzed in detail in terms of the issues he raised in the field of philosophy of religion. The study of the material has been extended by auxiliary literature, with particular emphasis on the theological layer of the discussed issue. On the basis of the collected literature, the structure of the work was established. In the second stage, an attempt was made to synthesize the analyzes carried out in terms of the subject of the work. The exhibition of the material uses a synthetic-critical method, enriched with elements of the comparative and historical method. In this way, a comprehensive presentation of the path in discovering the "reality" of God in Leszek Kołakowski's approach was made.

The structure of this dissertation was determined by the subject of the discussed issues, included in three chapters. The first chapter shows the figure of the philosopher himself, in the context of his search for God. For this purpose, the biography against the backdrop of the era in which Kołakowski happened to live was listed (1.1), and then he moved on to the transformation of his ethical views, in chronological order (1.2). The last paragraph in the first chapter is an attempt to show the philosopher's interest in religion, especially in the area of myth (1.3).

Leszek Kołakowski is a philosopher who devoted a lot of space to religion in his oeuvre. At the beginning of his philosophical thought, he was an opponent of religion in all its forms,

considering it "delusions" and "irrational confusion". In the years 1955-1965, he began to take a closer interest in religion, which resulted in the essay "Jesus Christ - Prophet and Reformer". In it, he acknowledged the permanent place of religion in European culture. In turn, his *The Presence of Myth* is a kind of granting the sacred and the profane equivalent places in culture, while at the same time emphasizing their separateness. His latest writings point to religion as a fundamental component of culture and an essential element of human existence.

The second chapter presents in detail the struggle of man with evil. The starting point for the considerations is the heritage of the Enlightenment (2.1), according to which man was to decide what is good and what is evil. The next paragraph (2.2) presents the metaphysical approach to the issue of evil, in particular the Gnostic ideas and the myth of original sin. Extremely important for the subject is the problem of the relationship between freedom and evil, which is shown in the context of the reality and irremovability of evil (2.3). A separate section is devoted to showing evil as non-existence (2.4), as well as the problem of evil in the cultural and political space and the related threats (2.5). The last part of this chapter presents the issue of the interpenetration of the spiritual and the visible order, with particular emphasis on the experience of guilt as a manifestation of recognizing evil in oneself and perceiving culture as a set of taboos (2.6).

An attempt to answer the question of who can decide what is good and what is bad - suggests an indisputable reply that we cannot decide about it ourselves, due to the condition of the transitional context. Therefore, the ethical problem entails an epistemological solution: people can distinguish good from evil, as it were, from the outside, from a non-human source. This conclusion is also based on the ontological statement: the non-contingent source of ethical knowledge must necessarily exist in an unconditional way. Only such a being can ensure unwavering morality, and this is what the Absolute is, as a timeless being, unifying all other beings and their deeds. A breakthrough in Kołakowski's thinking over the years was the acceptance of the idea that in practice such an Absolute must have a religious character.

The third chapter gradually leads to the discovery of the "reality" of God in the thought of the researched author. The beginning of this mature path can be seen in the consideration of the absolute truth (3.1). The next installment is broadly understood non-denominational religiosity (3.2, 3.3); in this context, mystical Christianity, the relationship between time and eternity, and the existential interpretation of Christianity are shown. In the next paragraph (3.4) the approach to God as the Absolute is presented, including: evidence for His existence, attempts to determine nature and relationship with time. A topic very important and close to Kołakowski's interests, concerning the confrontation between God's grace and man's free will (the dispute between the Jansenists and the Jesuits), appeared in the paragraph devoted to the concept of God in Pascal's thought (3.5). The paragraph entitled "Between myth and code" (3.6) is an extensive account of the symbol in the religious sense, in the view of Karl Jaspers, as well as the relationship between philosophical faith and religious faith. A separate issue is the equally important debate on demythologization between Jaspers and Bultmann, concerning the essence of the kerygma of Holy Scripture, i.e. Revelation. In the next part of the third chapter, a metaphorical alternative of Jerusalem and Athens (3.7) is presented, which is to help understand the distribution of positions on the issue of religious cognition. In fact, it concerns the search for God in simplicity of heart, where faith is a gift of grace (Tertullian), or within reason (St. Anselm).

In Kołakowski's mature philosophy, the idea of God comes close to the Neo-Platonic concept of the One (3.8), with one difference: Plotinus' One is perfectly immovable and unchanging, while the Absolute, according to the Polish philosopher, actively interferes in human history. The last paragraph of the work (3.9) leads to issues related to the Christian vision, i.e. the concept of the Absolute as a Person, God incarnate. For this purpose, the figure of Jesus of Nazareth was shown in detail, especially: His eschatological awareness, divine identity (Christ of faith, Jesus of history), universality of the message. The conclusion of the work brings answers to the search for infallible sources of morality, discovers the idea of guilt, as well as the need to participate in the sacred order (religion as a myth) and the need to search for the Truth and its sources. Kolakowski's God is not the God of Christianity or any other revealed religion; it is the source of morality in the first place, and then of all being.

The source base for this doctoral dissertation was the extremely rich output of Leszek Kołakowski concerning the undertaken issue (either directly or indirectly). From the point of view of systematizing the view on God, his monographs and essays, as well as selected collections of texts, seem to be the most valuable. These monographs were supplemented with a number of publications by the author.

To sum up, the history of Leszek Kołakowski's thought is a constant circling around the pre-question in philosophy, which in our culture was best captured by the authors of the Book of Genesis, and which God puts to man just after he first learned the difference between good and evil and took the full moral responsibility for the world: "Where are you?" (Genesis 3:9).

Keywords: Kołakowski, Marxism, Absolute, culture, myth, taboo, mysticism, evil, original